

พิธีบำรุงขวัญและบำบัดโรคด้วยพิธีผีแผ่นดินหรือผีฟ้า ในเขตอำเภอรัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์¹

Bamrung Khwan and Healing Illness Rituals via Phi Than or Phi Fah Ritual in Rattanakburi District, Surin Province

รับบทความ 01/03/2022

แก้ไขบทความ 24/03/2022

ยอมรับบทความ 02/05/2022

วารสาร วิชารัฐ²

Varaporn Vichayarith

บทคัดย่อ

พิธีรำผีแผ่นดินหรือผีฟ้า เป็นพิธีการบำบัดรักษาโรคที่ยังคงพบได้ในหลายพื้นที่ของภาคอีสาน พิธีนี้เดิมมีเป้าหมายหลายประการ ได้แก่การบูชาผีแผ่นดินหรือผีฟ้าที่ถือเป็นครู ทำนายทายทัก และมักใช้ในการรักษาโรคที่รักษาไม่หายหรือไม่ทราบสาเหตุ ทั้งนี้ความเจ็บป่วยของผู้คนในแต่ละท้องถิ่นนั้นมีความหลากหลายและอาจมีปัจจัยอันหลากหลายประกอบกัน ได้แก่ สภาพความเป็นอยู่ อาหาร ภาวะแวดล้อมและภาวะทางจิตใจที่ส่งผลต่อสุขภาพ ซึ่งการแพทย์แผนปัจจุบันไม่อาจตอบสนองมิติต่าง ๆ เหล่านี้ได้ทั้งหมด ความเจ็บป่วยบางประการจึงไม่อาจรักษาได้ หรือไม่ทราบสาเหตุของโรคและผู้ป่วยเหล่านี้ก็มักถูกนำกลับมาที่บ้านและรักษาแบบประคับประคอง ซึ่งบางครั้งส่งผลต่อคุณภาพชีวิตของผู้ป่วยและครอบครัว ดังนั้น พิธีกรรมความเชื่อที่มีอยู่จึงมักถูกนำมาใช้เพื่อหาคำตอบ หรือรักษาอาการเจ็บป่วยด้วยความเชื่อ ได้แก่ การติดต่อสื่อสารกับอำนาจศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ บทความนี้จึงศึกษาบทบาทและพิธีกรรมการรำผีแผ่นดินต่อสังคมชุมชน และต่อคุณภาพชีวิตโดยรวมของผู้ป่วยและครอบครัว เนื่องจากเมื่อไม่สามารถหาคำตอบในการรักษากระแสหลักได้ การหาคำตอบกระแสรองซึ่งเป็นความเชื่อที่ผู้คนรู้สึกใกล้ชิดคุ้นเคยจึงได้ถูกนำมาใช้ในการรักษาหรือต่อรองกับอำนาจที่ผู้คนมองไม่เห็นและไม่สามารถต้านทานได้ อีกทั้งค่าใช้จ่ายในพิธีนี้ก็ไม่สูงนัก และทราบถึงหนทางรักษา ผู้ป่วยรู้สึกผ่อนคลายและมีกำลังใจ การบำบัดและดูแลตนเองต่อไป จึงกล่าวได้ว่า พิธีนี้ยังคงมีหน้าที่สำคัญสำหรับชุมชนในการรักษาโรคที่สุดแล้วก็มีความหมายเพื่อรักษาคุณภาพชีวิตของผู้คนให้สามารถดำรงอยู่ได้ แม้การแพทย์แผนปัจจุบันจะสามารถเข้าถึงชุมชนได้ดีกว่าในอดีตก็ตาม

คำสำคัญ: ผีฟ้า การรักษาโรคด้วยความเชื่อ การบำรุงขวัญ

¹ ปรับปรุงจากบทความนำเสนอในการประชุมวิชาการ “อยู่ดี กินดี มีดีทางสังคมและวัฒนธรรมของสุขภาพ”. ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร 21-23 มิถุนายน 2560.

² อาจารย์ ดร., ผู้อำนวยการสำนักการประกอบการทางสังคม สถาบันอาศรมศิลป์.

Ph. D., Director at Department of Social Entrepreneur, Arsom silp Institute of the Arts.

ABSTRACT

Ram Phi Than or Ram Phi Fah ritual is a healing ritual found in several areas in Northeastern of Thailand. Originally, this ritual once held many purposes– to pay homage to the master Phi Than or Phi Fah, to foretell the village’s future events, and to heal the incurable or idiopathic deceases. However, the illnesses occurred to people come from different areas and various dimensions together with various factor involvement including living conditions, provisions, surroundings and mental state. All of them influence their health Modern medicine could not cover all of the patients’ etiology. This leads to some incurable or idiopathic deceases. These patients are thus taken home for palliative care. Sometimes, this problem affects, on the patients' and family's way of as a result, the existing spiritual rituals are employed to reply the inquiries or cure the illnesses by using spiritual beliefs such as communication with, various holy power. Hence, Ram Phi Than ritual has an important role toward the society in healing their mind, affecting the overall way of life of patients and their family. Due to not finding out the answer for curing the patients in medical treatment, finding the answer in indirect way as a spiritual ritual in which locals believe is employed to heal the illnesses and fight the invisible and irresistible spirits. Furthermore, the expenses for this ritual are inexpensive and the patients can know how to treat them. They then feel reared, have moral support to heal their illnesses and take care of themselves. Therefore, it is believed that Phi Than or Phi Fah ritual plays an important ritual for of local people in Northeastern of Thailand. Finally, this ritual is meaningful to main the quality of life of locals except the progress of modern.

Keyword: *PHI PHA, BELIEF IN HEALING, ENCOURAGING RITUAL*

บทนำ

อำเภอรัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์ ตั้งอยู่ด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือของจังหวัด ทิศตะวันออกติดกับอำเภอท่าตูม ทิศเหนือติดอำเภอสุวรรณภูมิ และอำเภอพนทราย จังหวัดร้อยเอ็ด และอำเภอราษีไศล จังหวัดศรีสะเกษ ทิศใต้ติดอำเภอสนม อำเภอโนนนารายณ์ จังหวัดสุรินทร์ และอำเภอเมืองจันทร์ จังหวัดศรีสะเกษ มีพื้นที่ประมาณ 383.812 ตารางกิโลเมตร จำนวนประชากร 92,202 คน (พ.ศ. 2562) ส่วนใหญ่มีอาชีพเกษตรกรรม หัตถกรรม (ทอผ้าไหม) และค้าขาย มีโรงพยาบาลรัตนบุรี เป็นโรงพยาบาลประจำอำเภอ

ประชากรประกอบด้วยกลุ่มชาติพันธุ์ลาว ส่วย หรือกูย และเขมร โดยการแบ่งกลุ่มภาษาทั้งสามกลุ่มชาติพันธุ์ตั้งหมู่บ้านอยู่ใกล้เคียงกันและมีความสัมพันธ์ทางเครือญาติระหว่างกันอยู่บ้าง กลุ่มลาวนั้นมีทั้งกลุ่มที่อยู่ในพื้นที่มาแต่เดิมและกลุ่มที่ถูกกวาดต้อนมาจากดินแดนจำปาสัก ตั้งแต่ครั้งต้นกรุงรัตนโกสินทร์ (อำนวยการ เล็กเล็ก, 2560: สัมภาษณ์) สอดคล้องกับการสันนิษฐานของจิตร ภูมิศักดิ์

ในการศึกษาเรื่องนี้ จะศึกษาเฉพาะการรำผีแถนในกลุ่มชาติพันธุ์ลาว ในบทความนี้ ได้แก่ กลุ่มที่ใช้ภาษาลาว และมีวัฒนธรรมประเพณีเดียวกัน โดยเน้นศึกษาในพื้นที่ตำบลน้ำเขียว อำเภอรัตนบุรี อย่างไรก็ตาม ก็ยังมีผู้ที่ถือผีแถนในชุมชนอื่นในอำเภอนี้ได้เดินทางมาร่วมด้วย และครูบาก็ได้เดินทางไปรักษาผู้ป่วยที่ตำบลอื่นด้วย

พิธีผีแถนหรือผีฟ้า เป็นพิธีกรรมการรักษาโรค ที่ชาวบ้านยังคงปฏิบัติกันในปัจจุบันหากเกิดอาการเจ็บป่วยที่ไม่สามารถรักษาได้ด้วยแพทย์แผนปัจจุบันหรือเป็นโรคที่ไม่ทราบสาเหตุ พิธีรำผีแถนนี้จะประกอบไปด้วยพิธีกรรมย่อย ได้แก่ พิธีรักษาโรค และพิธีลงขวงหรือการไหว้ครูผีแถนซึ่งเป็นพิธีบำรุงขวัญ ทั้งสองพิธีนี้มีความต่อเนื่องกัน และผู้ที่รับการรักษาซึ่งจะต้อง “รับ” ผีแถนนั่นจะต้องร่วมพิธีไหว้ครูที่จะจัดขึ้นทุกปีด้วย พิธีกรรมนี้มีอยู่ทั่วไปในหลายกลุ่มชนในภาคอีสานซึ่งอาจแตกต่างกันไปในรายละเอียด เช่น กลุ่มไทยโส้ ที่จังหวัดนครพนมซึ่งมีลักษณะของพิธีคล้ายคลึงกันแต่เรียกพิธีการรักษาว่าการเหยา (นิรันดร์ ละม้ายศรี, 2533) อย่างไรก็ตาม อัตลักษณ์สำคัญที่ผู้เขียนต้องการนำเสนออีกคือข้อสังเกตที่ว่า ชาวบ้านที่บ้านน้ำเขียวเป็นกลุ่มลาวที่เชื่อว่าตนเองมีบรรพบุรุษอพยพมาจากจำปาสัก และมีความเชื่อเกี่ยวกับบรรพบุรุษอย่างเหนียวแน่น ได้แก่ การแสดงออกซึ่งพิธีกรรมไหว้ปู่ตา ความเชื่อเรื่องผีประจำตระกูล และมีเรื่องเล่าเกี่ยวกับบรรพบุรุษคนสำคัญบางคนที่เป็นนักรบ เช่น หลวงอุดม (อำนวยการ เล็กเล็ก, 2560, สัมภาษณ์) ซึ่งส่งผลให้พิธีกรรมรำผีแถนของบ้านน้ำเขียวแสดงลักษณะของนักรบ เช่น การฟ้อนด้วยดาบ หรือเชื่อว่าผีที่เข้ามาเข้าเป็นทหาร ซึ่งอาจสืบเนื่องจากบางลักษณะ และความเชื่อของการฟ้อนผีมดผีเม็งของกลุ่มคนเชื้อสายมอญที่มีลักษณะของนักรบเช่นกัน

เนื่องจากเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในทุกพื้นที่ทั่วโลกในฐานะการแพทย์ทางเลือก จึงมีการศึกษาเรื่องนี้อยู่อย่างหลากหลาย และยังคงมีการรักษาในลักษณะนี้อยู่จนปัจจุบัน Phillips (1990: 81-82) ยังวิเคราะห์ปัจจัยที่ทำให้การรักษานี้มีผลดีต่อผู้ป่วยคือ หมอพื้นบ้านหรือผู้รักษามักมีความเข้าใจผู้ป่วยอย่างรอบด้าน ทั้งสภาพแวดล้อม การดำเนินชีวิต รวมทั้งเครือญาติ หมอพื้นบ้านหรือผู้รักษาได้รับความนับถือและเป็นที่ยอมรับในชุมชนอยู่แล้ว และการตัดสินใจใช้วิธีรักษานั้นเพราะแทบไม่มีค่าใช้จ่ายเลย และการเข้าถึงบริการนี้สะดวกสำหรับผู้ป่วย เพราะทำพิธีที่บ้านผู้ป่วยเอง อีกทั้งมีความยืดหยุ่นต่อการรักษามากกว่าแผนปัจจุบัน นอกจากนี้ เพ็ญจันทร์ ประดับนุช (2534: 86-89) ได้อธิบายว่า ปัจจัยอื่น ๆ ได้แก่ ระบบคิดเกี่ยวกับการอธิบายสาเหตุของโรคแบบพื้นบ้านการมีความศรัทธาต่อผู้ให้การรักษา (หรือการรับนับถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์) ซึ่งมักเป็นไปอย่างช่วยเหลือเกื้อกูลกัน รวมทั้งวิถี

ที่สอดคล้องกับวิถีชาวบ้านและความสามารถในการเข้าถึงบริการ ทั้งหมดนี้ล้วนเป็นปัจจัยที่ส่งผลให้การรักษานั้นช่วยบรรเทาอาการของผู้ป่วยได้

ขอบเขตการศึกษา

ศึกษาพิธีกรรมบำบัดโรคด้วยพิธีผีแถนหรือผีฟ้า ในเขตอำเภอรัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์ และเน้นกลุ่มประชากรที่นับถือหรือมีประสบการณ์เกี่ยวกับพิธีกรรมนี้ในเขตอำเภอดังกล่าว

แนวคิดเกี่ยวกับผีแถน: ผีผู้ปกป้องรักษา

แนวคิดเกี่ยวกับผีแถนในภาคอีสานของไทยมีผู้ศึกษาไว้อย่างมากมาย ผีแถน เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หรือ “ผี” ที่มักจะได้นิยามกันไปในความเชื่อของชาวอีสาน ซึ่งไม่เพียงแต่คนพื้นถิ่นที่ใช้ภาษาลาว แต่ยังเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของชาวกูย (ส่วย) และชาวเขมรอีกด้วย พิธีรำผีแถน หรือการบูชาผีเพื่อรักษาโรค จึงมีในทุกกลุ่มชาติพันธุ์ในเขตอำเภอรัตนบุรี และใกล้เคียง เช่น อำเภอราชสีสุราช แต่อาจมีรายละเอียดต่างกันอยู่บ้าง (ฐพัชร โคตะ, 2553: 19)

ศาสตราจารย์รัช ปุณโณทก เคยกล่าวถึงคำว่า “แถน” ว่ามีความหมายถึงท้องฟ้า โดยเป็นคำว่า “เทียน” ในภาษาจีน และ “แถง” ในภาษาลาวโซ่ง (หรือ “เตียน” ในภาษาเวียดนาม เช่น เมืองเตียนเบียนฟู คือเมืองแถงในภาษาลาวโซ่ง) ดังนั้น ผีแถนจึงเป็นผีชั้นสูงและควรเป็นผีที่ดีหรือเป็นเทวดา จึงเรียก ผีแถนว่าผีฟ้าด้วยอีกคำหนึ่ง

เสรี พงศ์พิศ (2533, 289-292) ได้ให้นิยามผีแถนของชาวอีสาน ว่า มี 3 กลุ่มคือ

1. ผีฟ้าและเทพารักษ์ คือผีที่อยู่บนฟ้า ได้แก่ ผีแถน ผีกำเนต คือผีที่ให้กำเนิดโลก ชาวอีสานเชื่อว่า ผีแถน คือ ผีที่ให้กำเนิดโลกจึงเกิดประเพณีอ่อนนอบนบนบานพญาแถนเพื่อให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ มีการพ่อนรำอัญเชิญผีฟ้าให้ลงมารักษาผู้ที่เจ็บป่วย เป็นผู้พิทักษ์รักษา เป็นผีตามธรรมชาติ เช่น ผีบนดิน น้ำ ป่าเขา ถ้ำ ต้นไม้ บ้านเมือง ผีเหล่านี้เป็นเจ้า มีชื่อเรียกแตกต่างกันไป เช่น เจ้าป่า เจ้าทุ่งเจ้าท่า รุกขเทวดา นางไม้ นางตานี นางตะเคียน แม่โพสพ แม่ธรณี

2. ผีบรรพบุรุษหรือผีวีรบุรุษ เป็นคนที่ตายไปแล้ว แต่คนให้ความเคารพนับถือ เป็นปู่ย่าตายาย เป็นคนดี วีรบุรุษ นักรบ เจ้าเมือง เป็นผู้ก่อตั้งเมือง บางครั้งเรียกผีมหีเสกข์

3. ผีร้าย เป็นผีชั้นต่ำ มีอยู่ในธรรมชาติทั่วไป ในน้ำ บนฟ้า ป่าเขา เช่น ผีปอบ ผีโพง ผีโหมด ผีโป่งค่าง ผีเปรต ชอบหลอกหลอนมนุษย์

ในความคิดของชาวอีสานเชื่อว่าผีแถนหรือผีฟ้านั้นมีหน้าที่จัดโรคร้าย คอยช่วยเหลือเมื่อประสบปัญหาความเดือดร้อน ผีฟ้าเป็นบรรพบุรุษจึงต้องเคารพกราบไหว้ เมื่อถึงวันไหว้ครุก็ต้องประกอบพิธีลงช่วงผีฟ้าเพื่อตอบแทนพระคุณ

ในตำนานขุนบรม มีการกล่าวถึงผีแถนหรือผีฟ้า ซึ่งอาจหมายถึงเทวดาไว้ว่า

เมื่อนั้น แถนจึงเส็งเสียงฮู้	บุญแห่งผุ่งแถน
ทั้งหญิงชาย	ชู้คนควนผ้ายัน
ก็จึง ได้ลูกเจ้า	แถนหลวงฟ้าคีน
เจ้านั้น บุญมากล้น	ลือเท่าทั่วแดน
อาจจักได้ผ่านพื้น	เป็นแก่มพูน แท้แล้ว

(บุญยงค์ เกศเทศ: 189-199)

ผีแถนเป็นผีที่มีบทบาทในชีวิตชาวอีสานอย่างยิ่ง เมื่อกล่าวถึงผีแถน ผู้คนทั่วไปก็ทราบว่าเป็นผู้ใด และสามารถอธิบายเกี่ยวกับแถนได้แม้ว่าคำอธิบายจะแตกต่างกัน อีกทั้งมีการบูชาผีแถนในหลายลักษณะ เช่น การรำผีแถนหรือการลงช่วง (ในเดือนสามและเดือนหก) การบุญบังไฟเพื่อบูชาแถนและเตี๊นแถน บ้านตาลให้ฝนตกเมื่อฤดูทำนามาถึง แถนสามารถให้ดีให้ร้ายแก่มนุษย์ เช่น เมื่อยามป่วยไข้ ชาวบ้านก็จะทำพิธีรำผีฟ้าหรือผีแถนเพื่อบำบัดอาการป่วยไข้หรือหาสาเหตุของโรค โดยต้องเชิญลงมาสอดส่องดูอาการป่วย และขอให้ปกป้องคุ้มครองให้ผู้ปวยนั้นหายดี ที่กล่าวมาข้างต้นนี้คือความเชื่อเกี่ยวกับผี และผีแถน ซึ่งเป็นลักษณะทั่วไปในความเชื่อของชาวอีสาน

ในพื้นที่ศึกษาคือ ตำบลน้ำเขียว อำเภอรัตนบุรี นอกจากพระพุทธศาสนาที่นับถือกันอยู่แล้ว ชาวบ้านก็ยังนับถือ “ผี” เช่นเดียวกับชาวอีสานอีกไม่น้อย “ผี” ที่ชาวบ้านตำบลน้ำเขียว และตำบลอื่นในภาพรวมนั้นอธิบายตามความหมายของชาวบ้าน ได้แก่

1. ผีบรรพบุรุษ หรือปู่ตา ที่บริเวณทุ่งนาหลังหมู่บ้านใกล้วัดอุทุมพรน้ำเขียว มีที่ดอนมีเนื้อที่ประมาณ 2 ไร่ ต้นไม้ใหญ่ครึ้มเป็นบริเวณดอนปู่ตาหรือที่สถิตของปู่ตา ปู่ตาของชาวตำบลน้ำเขียว คือ “หลวงอุดม” และภรรยาชื่อ “นางผุสดี ศรีไศล” เป็นที่นับถือของชาวบ้านว่าเป็นบรรพบุรุษ เมื่อสอบถามว่า หลวงอุดมคือใคร ก็ไม่มีใครทราบถึงความเป็นมาว่าเป็นผู้ใด แต่บางคนอธิบายว่าเป็นนักรบ เจ้าเมืองเดิมอันเป็นต้นตระกูลของชาวบ้าน

2. ผีแถน เป็นผีดี เป็นผีที่อำนวยความสะดวกให้กับชาวบ้าน เช่น การบำบัดโรค โดยใช้กำลังจากผีมาบำบัดอาการเจ็บป่วย

อย่างไรก็ดี คำอธิบายถึงผีแถนของชาวบ้านในพื้นที่นี้ อาจปะปนทั้งสองประเภทนี้ด้วยได้ครุบา ซึ่งก็คือผู้นำในการประกอบพิธีต่าง ๆ เกี่ยวกับผีแถนของตำบล คือ นายจิรภัทร บุตรจันทร์ (2560: สัมภาษณ์) อธิบายว่า ผีแถนคือผีบรรพบุรุษ เป็น “ภูมิบ้านภูมิเมือง” (สิ่งศักดิ์สิทธิ์ผู้ดูแลบ้านเมืองหรือชุมชน) ที่คอยปกป้องดูแล ลูกหลานคือผู้คนในชุมชนจึงควรเคารพบูชา เช่น ไหว้ตามเวลาที่เหมาะสม

ส่วนพญาแถน บางครั้งก็ถือเป็นผีเดียวกับผีแถนที่เป็นวิญญาณบรรพบุรุษดังที่กล่าวมา และบางครั้งก็หมายถึง “หัวหน้าเทวดา” หรือเทวดาผู้ใหญ่ กล่าวได้ว่าในความคิดของชาวรัตนบุรีที่ตำบลน้ำเขียว ผีแถนมีลักษณะปะปนกันหลายอย่าง ดังนั้น “ผี” กับ “เทวดา” ในความคิดของชาวบ้าน

อาจมีความหมายปะปนกัน ต่างแต่ประเภทหรือการทำหน้าที่ อาจสรุปได้ว่าหมายถึงวิญญาณ ผิ หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติที่เหนือการบังคับหรือจัดการของมนุษย์ และสามารถดลบันดาลทุกข์สุข ให้กับบุคคลและชุมชนได้

ชุมชนลูกศิษย์ผีแสน

จากข้อมูลที่ได้จากสัมภาษณ์ผู้ที่รับนับถือผีแสน กล่าวว่ามักไม่ทราบสาเหตุของความเจ็บป่วย ซึ่งอาจเป็นอาการที่รู้สึกได้ทางกาย เช่น เมื่อย มึน อ่อนเพลีย กินอาหารไม่ได้ ปวดตามร่างกาย เมื่อเวลาผ่านไป อาการเหล่านั้นยิ่งแย่ลง ด้วยความเจริญทางการแพทย์ที่เข้าถึงทุกอำเภอแล้วในปัจจุบัน ชาวบ้าน ได้ไปพบแพทย์เพื่อรักษาอาการเหล่านั้นที่โรงพยาบาลทั้งในตัวอำเภอและจังหวัด ซึ่งก็ได้รับการรักษาตามที่แพทย์วินิจฉัยแต่ก็ไม่ทุเลาแม้ว่าจะเปลี่ยนหมอเปลี่ยนโรงพยาบาล แม้แต่การไปโรงพยาบาลศูนย์ บางรายกลับแย่ลงต้องนอนอยู่กับบ้าน อาการเจ็บป่วยเหล่านี้ชาวบ้านเรียกว่า “ไข้บ่มีหมอ” คือถึงหาหมออย่างไรก็ไม่ดีขึ้น ผู้ที่นับถือผีแสนในเขตอำเภอรัตนบุรีเล่าว่า ผู้ป่วยด้วยอาการลักษณะนี้มีได้ทุกช่วงวัย เท่าที่มีปรากฏในตำบลนี้มีตั้งแต่อายุ 5-80 ปี การไม่ทราบสาเหตุแท้จริงและไม่สามารถรักษาอาการป่วยที่เป็นอยู่ให้หาย ย่อมกระทบถึงสุขภาพร่างกายและสุขภาพจิตของผู้ป่วยอย่างยิ่ง เพราะส่งผลถึงคุณภาพชีวิตทั้งเรื่องค่าใช้จ่ายและเป็นภาระของญาติพี่น้องของผู้ป่วยอยู่ไม่น้อย (จิรภัทร บุตรจันทร์, 2560: สัมภาษณ์)

เมื่อไม่ทราบสาเหตุและผู้ป่วยเห็นว่าไม่สามารถรักษาได้ด้วยแพทย์แผนปัจจุบัน จึงต้องนำพิธีกรรมความเชื่อเกี่ยวกับการรักษาแบบดั้งเดิมที่ยังคงอยู่ในชุมชนคือการรำผีฟ้าหรือผีแสนมาใช้เพื่อหาสาเหตุและบำบัดรักษา การดำเนินไปของพิธีกรรมไม่ได้แต่ต้องตัวผู้ป่วยและไม่มีอันตรายต่อผู้ป่วย เช่น ไม่มีการรดน้ำมนต์ และไม่มีการเซ่นไหว้เกินกำลังทรัพย์ของผู้ป่วยและญาติ อีกทั้งครูบาและคณะไม่ได้เรียกร้องค่ารักษา จึงเป็นทางเลือกของชาวบ้านในการวิธีรักษา ภาระที่มีต่อมาของผู้ป่วยก็คือภาระทางใจที่จะต้องบูชาผีแสนประจำตนต่อไปจนกว่าจะสิ้นชีวิต

มีข้อสังเกตอยู่บ้างว่า ในการเรียกพิธีการรักษาเช่นนี้จะใช้คำว่า “รำ” หรือ “ล่า” เนื่องจากทั้งสองคำมีความหมายเกี่ยวข้องกันกับพิธีการรักษา และในการศึกษาก่อนหน้านี้ก็ปรากฏการณ์ใช้คำทั้งสองอยู่เช่นกัน ข้อสังเกตของผู้วิจัยคือความแตกต่างของคำทั้งสองก็คือที่ใช้คำว่า รำ ก็เพราะมีการฟ้อนรำซึ่งเป็นส่วนสำคัญในพิธี และต้อง “ล่า” คือขับไล่เป็นท่วงทำนองคล้ายหมอล่า

การทำพิธีเกี่ยวกับการรักษาที่ ตำบลน้ำเขียว อำเภอรัตนบุรี ซึ่งมีบรรดาผู้ที่รับผีฟ้าหรือที่เรียกว่า “ลูกศิษย์” ซึ่งก็คือผู้ที่เคยเข้าพิธีการรักษาด้วยผีฟ้า ได้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับการรำผีแสนหรือผีฟ้าในความหมายดังนี้ (ทองแดง แนวทอง, 2560: สัมภาษณ์; พิมพ์ภา ร่มเกล้า, 2560: สัมภาษณ์)

1. เป็นพิธีการบำบัดโรค เริ่มต้นด้วย การรำสอง (หรือการตรวจวินิจฉัยโรค) เพื่อหาสาเหตุของความเจ็บป่วย ซึ่งหลายกรณีเชื่อว่าเกิดจากกระทำของผี เพราะการกระทำต่าง ๆ ที่ผู้ป่วยอาจไปละเมิดเมื่อทราบสาเหตุก็จะขอขมาอ้อนวอนหรือเซ่นไหว้ตามแต่ผีฟ้าจะต้องการ

2. พิธีที่ต่อเนื่องมา เป็นพิธีประจำปี คือการลงช่วงหมอลำผีฟ้า หรือนับเป็นการไหว้ครู ซึ่งเป็นพิธีของลูกศิษย์ที่รับผีแค้น เป็นการประกอบพิธีกรรมสักการบูชาผีฟ้า หรือผีแค้นที่เคยมาเข้าทรงรักษาอาการเจ็บป่วยของผู้ป่วย ที่ตำบลน้ำเขียวนี้จะจัดทุกปี ซึ่งอาจจะปีละหลายครั้งแล้วแต่หัวหน้าผีฟ้าจะจัดให้มีขึ้น โดยจะเน้นจัดงานที่บ้านของผู้เป็นหัวหน้า หรือตามแต่จะตกลงกัน โดยมีการนำเงินไปร่วมบุญกัน เนื่องจากเจ้าบ้านจะมีการเลี้ยงข้าวปลาอาหารผู้มาร่วมพิธีและแขกเหรื่อ หรือคนที่มาจากที่ไกล ๆ สังเกตว่าผู้ที่รับผีฟ้าหรือผู้ที่เคยได้รับการรักษามีทั้งหญิงและชาย โดยเพศหญิงมีสัดส่วนที่มากกว่า โดยสังเกตได้จากผู้มาร่วมพิธีลงช่วงหรือไหว้ครูผีแค้น

ในประสบการณ์ของชาวบ้าน ผีแค้นที่มา “อยู่” หรือเป็น “อารักษ์” ของผู้ป่วยคนนั้นและที่ผู้ป่วยต้องบูชา นั้นมีความหลากหลายอย่างยิ่ง ทั้งฐานะของผีแค้นและรูปแบบที่ผีแค้นตนนั้นเป็น เช่น นายใบจิดสุภาพ (ปัจจุบันเสียชีวิตแล้ว) เป็นเพศชาย แต่ผีแค้นที่มาอยู่ด้วยเป็นเพศหญิงชื่อนางบัวไข เมื่อจะไหว้ครูหรือมีพิธีลงช่วง นายใบจะต้องแต่งกายเป็นผู้หญิง สวมผ้าซิ่น ห่มสไบ เพื่อให้ผีแค้นประจำตน คือ นางบัวไขนั้นมาเข้า และเมื่อผีแค้นนางบัวไข “เข้า” แล้วจะมีจิตเหมือนผู้หญิง ร่ายรำและพูดเสียงเป็นผู้หญิง หรือนางศรี เป็นผู้หญิง แต่ผีแค้นที่มาอยู่ด้วยชื่อ สมพงศ์ เป็นเพศชาย เมื่อจะไหว้ครู ท่านสมพงศ์จะมา “เข้า” ซึ่งจะส่งผลให้มีท่วงท่าเป็นผู้ชาย โดยอาจจะสูบบุหรี่ พูดเสียงห้าว หรือนางน้อย แต่ผีแค้นที่มาอยู่ด้วยเป็นทหารชื่อ “ขุนทน” ก็จะแต่งตัวเป็นผู้ชาย ถือดาบ ท่วงท่าที่เคยเดินเข้าเพราะขราภาพก็เปลี่ยนไปเป็นองอาจผึ่งผาย

พิธีกรรมรักษาโรคและบำรุงขวัญด้วยพิธีรำผีแค้นหรือผีฟ้า

ผู้วิจัยได้สัมภาษณ์ชาวบ้าน 5 คนที่ได้รับผีแค้น ซึ่งก็คือผู้ซึ่งเคยเจ็บป่วยและเลือกวิธีการรักษาด้วยพิธีรำผีแค้น กล่าวว่า อาการบรรเทาลงเมื่อรักษาด้วยพิธีผีแค้นหรือค้อย ๆ ดีขึ้น และหายเป็นปกติในเวลาไม่นานนัก

ทั้งนี้พบว่า ผู้ที่เลือกการรักษาด้วยการบูชาผีแค้นมีความเชื่อเกี่ยวกับอาการป่วย ดังนี้

1. ผู้ที่ป่วยนั้นคือผู้ที่แค้นเลือกกว่าจะได้รับเป็น “คนทรง” (Medium) ของผีแค้นตนนั้น หรือเป็นคนที่ได้รับเอาผีแค้นมาเป็นอารักษ์ประจำตน และต้องกระทำบูชาแค้นตนนั้นต่อไป เพราะอาการป่วยนั้น คือ การแสดงออกว่า “มีเจ้าของ (คือผีแค้น) จะมาอยู่นา” (ผีแค้นจะมาอยู่ด้วย) โดยจะต้องรับภาระบูชาแค้นต่อไปในงานไหว้ครูประจำปีหรืองานพืชนผีลงช่วง เหมือนเป็นการรับเข้าเป็นสมาชิกของกลุ่มผีแค้น เชื่อกันว่าผีแค้นจะมาอยู่ประจำกับคนผู้นั้นโดยเชื่อว่าจะมาเป็นผู้ดูแลรักษาคนผู้นั้นต่อไป ในกรณีที่ผีแค้นจะมาอยู่ด้วยนี้ เมื่อรับผีแค้นองค์นั้นแล้ว อาการป่วยมักค่อยคลายไป

2. ผู้ที่ป่วยเพราะถูกผีร้าย หรือเจ้าที่ หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่ตามที่ต่าง ๆ กระทำเพราะไปล่วงละเมิดสถานที่ หรือกระทำบางสิ่งทีอาจเป็นการลบหลู่ทั้งที่ตั้งใจและไม่ตั้งใจ สาเหตุอาการป่วยในลักษณะนี้ก็เพราะผู้ป่วยทำอะไรไม่ถูกไม่ควร เช่น บางรายไปทำนาแล้วไปปิดกั้นทางน้ำสาธารณะ ให้น้ำเข้าไปแต่หน้าของตน หรือไปทะเลาะจอมปลวก ซึ่งผู้ป่วยเชื่อว่าถูกกระทำโดยอำนาจเหนือธรรมชาติ

ซึ่งต้องการการรักษาหรือต่อรองกับอำนาจเหนือธรรมชาติ มีข้อสังเกตว่า การป่วยในลักษณะนี้เกี่ยวข้องกับความ เป็นอยู่โดยรวมของชุมชนด้วย

3. ป่วยด้วยโรคทางกายที่สามารถรักษาด้วยหนทางอื่น เช่น ต้องพบแพทย์แผนปัจจุบัน อย่างสม่ำเสมอ หรือสามารถบอกสาเหตุของโรคได้ เป็นต้นว่า ถ้าไส้ติ่งอักเสบเรื้อรังเพราะกินอาหารสกปรก ความเป็นอยู่ไม่ถูกสุขลักษณะ (บ้านรก อับทึบ อาหารไม่สะอาด) ประกอบกับผีแฉงก็ต้องการจะมาอยู่ด้วย กับผู้ป่วยรายนี้ ในกรณีนี้ผู้ที่มาประกอบพิธีผีแฉงหรือที่เรียกว่า “ครูบา” จะแนะนำให้ผู้ป่วยรักษา ในแบบอื่นด้วย ซึ่งหากปฏิบัติตามก็มักจะบรรเทา และผู้ป่วยนั้นก็มักรับบูชาผีแฉงต่อมา

อย่างไรก็ดี การรักษาโรคขึ้นอยู่กับผีว่าจะดลให้เป็นไปอย่างไร หรือทำนาย หรือบอกสาเหตุของโรคว่าอย่างไร โดยผู้ป่วยบางรายอาจไม่หายก็ได้ แต่ก็น้อยรายที่จะไม่ดีขึ้น ทั้งนี้ มีบ้างที่เมื่อครูบารำส้องแล้วพบว่า เป็นอาการทางกายของผู้ป่วยเอง ไม่เกี่ยวกับผีก็มี ถ้าเป็นเช่นนั้นก็ไม่ต้องรับผีแฉง เพราะความเจ็บป่วยไม่ได้เกิดจากการดลบันดาลของผีแฉงหรือสิ่งเหนือธรรมชาติอื่น

การประกอบพิธีรักษา

เมืองประกอบ 4 ส่วน ได้แก่ หมอลำ (ครูบา) หมอแคน (รวมคนเล่นกลองและฉิ่ง) ผู้ป่วย และเครื่องคาย และอาจมีลูกศิษย์หรือผู้ช่วยติดตามได้อีก

หมอลำหรือครูบานั้น เป็นได้ทั้งเพศหญิงและชาย แต่โดยมากที่มีมาในตำบลน้ำเขียวและในเขตอำเภอรัตนบุรี มักเป็นเพศหญิงมากกว่าเพศชาย โดยมากเป็นหญิงสูงวัยหรือวัยกลางคน บางพื้นที่อาจกำหนดให้เป็นผู้หญิงสวย เช่น จังหวัดเลย (บุญยงค์ เกศเทศ, 2537: 193) หมอแคนหรือที่เรียกว่า “หมอฆา” จะต้องเป็นผู้ที่สามารถเป่าได้เป็นเวลานาน เพราะพิธีรักษาโรคนี้บางครั้งก็ไม่สามารถกำหนดเวลาว่าจะยาวนานเท่าใด แล้วแต่ปรากฏการณ์เบื้องต้น

ผู้ทำหน้าที่เป็น “ครูบา” คือผู้ประกอบพิธีรักษาโรค และเป็นทั้งผู้นำหรือเจ้าพิธีในการประกอบพิธีไหว้ครูผีแฉงหรือพิธีลงขวง คุณสมบัติของครูบา อาจจะเป็นหัวหน้าผีแฉงในชุมชนอยู่ด้วย ซึ่งต้องได้รับการยอมรับจากบรรดาผู้ที่รับผีแฉงอยู่ด้วยกัน โดยตัวครูบาเองก็ต้องเป็นผู้รับผีแฉงอยู่แล้ว และต้องได้รับการประสิทธิ์ประสาทจากครูอาจารย์ซึ่งหมายถึงผีแฉง (วิญญาณ) และจากผู้ที่เปนครูบาคนก่อน

ครูบาที่ได้สัมภาษณ์ในงานวิจัยนี้ก็คือนายจิรภัทร บุตรจันทร์ อายุ 33 ปี (เมื่อปี 2560) ซึ่งมีฐานะเป็นรองหัวหน้าผีแฉงในตำบลน้ำเขียวด้วย จิรภัทรมีอาชีพเป็นพนักงานในโรงพยาบาลรัตนบุรี นับว่าเป็นคนรุ่นใหม่ที่ได้ทำงานใกล้ชิดกับการรักษาแผนปัจจุบัน จิรภัทรให้ข้อมูลว่าตนเคยเจ็บป่วยไม่ทราบสาเหตุเมื่ออายุ 18 ปี ด้วยอาการปวดตามร่างกายอย่างมากจนแทบทนไม่ได้ ได้รักษาอยู่หลายโรงพยาบาลแต่อาการไม่ทุเลาจนแทบไปเรียนหนังสือไม่ได้ จึงรักษาด้วยการทำพิธีผีแฉง ผลการรักษาคือจะมีผีแฉงมาอยู่ด้วย ถ้ารับบูชาผีแฉงอาการจะดีขึ้นเอง และหลังจากรับบูชาผีแฉงแล้วอาการก็ดีขึ้นจริง จึงบูชาผีแฉงเรื่อยมา จิรภัทรเล่าว่า หลังจากรับผีแฉงแล้วก็นึกอยากร้องอยากฟ้อนอย่างมาก ซึ่งไม่เคยเป็นมาก่อน

จิรภัทรได้รับการยอมรับในการประกอบพิธีตั้งแต่ยังเป็นวัยรุ่นจนได้เป็นรองหัวหน้าผีแฉกในชุมชน โดยรองจากนางก้อม โนนคำ (ปัจจุบันเสียชีวิตแล้ว) และสามารถรักษาผู้อื่นได้ในฐานะ “ครูบา” มาตั้งแต่นั้น โดยใช้เวลานอกเหนือจากงานประจำรักษาทั้งในเขตอำเภอรัตนบุรี ศรีสะเกษ และอุบลราชธานี มีข้อสังเกตว่าการที่จิรภัทรได้รับการยอมรับเป็นครูบา ซึ่งได้รับยกย่องเป็นรองหัวหน้าผีแฉกในกลุ่มที่อยู่ในตำบลน้ำเขียวก็ด้วยเหตุที่บรรดาผู้ถือผีเห็นว่า “เป็นคนรุ่นใหม่ที่อยู่รู้เรื่องมากกว่าคนอื่น” “มีท่วงท่าสง่างามคล่องแคล่ว (บุคลิกดี)” อย่างไรก็ตาม ผู้คนที่มาร่วมพิธีผีแฉกในวันที่ไปเก็บข้อมูล (29 เมษายน 2560) ล้วนแต่อยู่ในวัยกลางคน คืออายุตั้งแต่ 45 ปีขึ้นไปทั้งสิ้น แต่ก็ให้การยอมรับต่อครูบาที่อายุน้อยกว่าตน เนื่องจากคุณสมบัติที่ประกอบกันดังที่กล่าวมานี้ และจิรภัทรเองก็ทำงานใกล้ชิดกับนางก้อมที่เป็นหัวหน้าผีแฉกคนก่อน ซึ่งได้ประสิทธิ์ประสาทวิชาไว้ให้ก่อนเสียชีวิต เมื่อเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ.2560 ที่ผ่านมา ทั้งที่แต่เดิมมาผู้ที่เป็หัวหน้าผีแฉกในกลุ่มนี้จะเป็นผู้เฒ่าผู้แก่ และเท่าที่ชาวบ้านให้ข้อมูลนั้นมีแต่ผู้หญิงเท่านั้นที่ได้เป็น คือนางวิบูลย์ สำเภาเงิน อายุ 81 ปี แต่เนื่องจากร่างกายไม่แข็งแรง การประกอบพิธีจึงเป็นหน้าที่ของจิรภัทร

ข้อปฏิบัติของผู้ที่เป็นครูบา ได้แก่ “ห้ามกินข้าวเรือนผี” คือ บ้านที่มีงานศพโดยตั้งศพในบ้าน ผู้ที่เป็นครูบาไปร่วมงานได้ แต่ต้องไม่กินข้าวที่เรือนนั้น แต่ในบางกรณีที่ต้องละเมิด เช่น หากเดินทางมาเหนื่อย หิวมาก จำเป็นต้องกิน หรือไปเผลอกินก็ต้องแต่งขันห้าขันแปดเพื่อขอขมาผีแฉก

ในพิธีกรรมการรักษาด้วยผีแฉกต้องตั้ง “เครื่องคาย” เป็นเครื่องประกอบพิธีกรรมเพื่อบูชาผีแฉก และบูชาครูบาอาจารย์ที่ล่วงลับไป ประกอบด้วย ผ้าชิ้น 1 ผืน ที่เขตอำเภอรัตนบุรีนิยมใช้ผ้าไหม (อาจเพราะเป็นสิ่งที่ชาวบ้านทอกันอยู่ในท้องถิ่น) บางท้องถิ่นใช้ผ้าฝ้าย เครื่องคายประกอบด้วย สิ่งของดังต่อไปนี้ แพรขาว 1 วา เงิน 7 บาท (พื้นที่อื่นอาจมากหรือน้อยกว่านี้) กรวยดอกไม้ ไซโก่ดิบ 1 ฟอง สำหรับเสี่ยงทาย เหล้า 1 ขวด (บางครั้งใช้เบียร์) ข้าวสารสำหรับวางไข่ 1 ชัน หรือกะละมังเล็ก บุหรี่ คำหมาก เทียนไข ดอกไม้ 5 คู่ และ 8 คู่ รวม 13 คู่ (เรียกว่าขันห้าและขันแปด) ใช้เฉพาะดอกไม้สีขาว นิยมใช้ดอกกลั่นทม (อีสานเรียกดอกจำปา) แต่ปัจจุบันใช้ดอกกลั่นทมเช่นเดิมแต่หลากหลายมากขึ้น หวีและกระจก

เครื่องคายทั้งหมดนี้จะต้องรวมไว้ในถาดเครื่องเช่น เมื่อเสร็จพิธีก็จะนำถาดเครื่องคายทั้งหมดวางไว้บนหิ้ง หรือบางทีจะตั้งเครื่องขึ้นมาให้แตกต่างไปจากนี้บ้างก็ได้เช่นให้คล้ายพิธีไหว้ครู พิธีจะเริ่มด้วยการที่ต้องเตรียมเครื่องคาย จัดวางให้พร้อม และเริ่มต้นการรักษาด้วยการ “ร่ำส่ง” ต่อไป

การร่ำส่ง คือ การหาสาเหตุของโรค หากเปรียบกับแผนปัจจุบัน คือ การตรวจวินิจฉัยโรค จะเริ่มเมื่อจัดตั้งเครื่องคายเรียบร้อยแล้ว จากนั้นครูบาหรืออาจารย์จะไหว้ครู และเสี่ยงทายอธิษฐานว่า ผู้ป่วยนั้นจะมีโอกาสหายหรือไม่ ผีแฉกประจำตัวครูบานั้นเองหรือวิญญาณครูบาคนเก่าซึ่งเสียชีวิตไปแล้ว จะมาสิงร่างครูบาผู้ประกอบพิธี บอกสาเหตุที่ทำให้ผู้ป่วยเจ็บป่วย

การร้องสนี้ครูบาจะเป็นผู้รำ มีหมอแคนหรือ “หมอม้า” มีเครื่องดนตรี เช่น แคน กลอง ฉิ่ง โดยหมอแคนหรือหมอม้าจะเริ่มเป่าแคน กลองและฉิ่งจะเริ่มบรรเลงท่วงทำนองคล้ายหมอลำ ครูบาก็จะกล่าวคือพูดกับผีแถนว่าขอให้บอกว่าผู้ป่วยป่วยเพราะอะไร โดยร้องท่วงทำนองเป็นหมอลำ ผู้รับผีแถนบางคนสังเกตว่าการเรียกหมอแคนว่าหมอม้านั้นเพราะเรียกให้คล้ายกองทัพ (ทองแดง แนวทอง, 2560: สัมภาษณ์) คือ มีกองช้างกองม้าเพื่อสนับสนุนแม่ทัพ การเปรียบเป็นกองทัพนี้อาจเกี่ยวข้องกับแนวคิดที่สืบมาเกี่ยวกับผีบรรพบุรุษที่เป็นเจ้าเป็นนายหรือนักรบก็เป็นได้ ครูบาต้องร้องเพื่อสอดส่องดูอาการของโรคว่า ไปทำผิดสิ่งใดมา หรือจะมีผีแถนมาอยู่ด้วย โดยครูบาอาจร้องเป็นคำขอต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือผีแถนใด ๆ ที่มากระทำต่อผู้ป่วยด้วย

คำตอบที่ได้จากการร้องสนเป็นไปได้ตั้งแต่การที่ผู้ป่วยนั้นจะมีผีแถนมาอยู่ด้วย หรืออาจด้วยเหตุอื่น เช่น ผีแถนต้องการให้เซ่นด้วยของต่าง ๆ คนในครอบครัวทะเลาะเบาะแว้งกันหรืออาจเป็นผีร้ายมาเกาะกุม ต้องการผู้ป่วยไปอยู่ด้วย ถ้าเป็นจริงดังที่ครูบาบอกมา (หรือที่จริงคือผีแถนที่สิงครุบาอยู่) ญาติผู้ป่วยก็จะกล่าวยอมรับและจะทำตามที่ผีนั้นต้องการ หรือมีบางครั้งที่เห็นว่า ผู้ป่วยมีผีจะมาเอาไปอยู่ด้วย และขณะนี้ผีตนนั้นอยู่ในบริเวณบ้าน แต่ถ้ามีเครื่องเซ่นที่ผีนั้นต้องการก็จะยอมปล่อยให้ผู้ป่วยมีชีวิตต่อไป

หมอแคนนั้นจะเป่าแคนไปเรื่อย ๆ พร้อมกลองและฉิ่ง ท่วงทำนองที่เล่นมีความสม่ำเสมอเป็นความเร็วจังหวะกลาง ๆ เป็นจังหวะที่สามารถทำให้ผู้ที่ได้ยินเป็นเวลานานอาจรู้สึกหลอมรวมเป็นหนึ่งเดียวกับพิธีไปได้ไม่ยาก

ต่อจากร้องสนก็เป็นการรำเพื่อรักษา หมอแคนหรือหมอม้าก็จะเริ่มเป่าแคนในจังหวะแบบเดิมเหมือนตอนร้องสน โดยท่วงทำนองนี้ครูบาจะสามารถทำนายได้ว่าโรคที่เป็นจะมีโอกาสหายยากง่ายเพียงใดด้วยการฟังสำเนียงแคน หากเป็นทำนองสดใส หรือ “ฟังดี” แปลว่ามีโอกาสหาย หรือผีร้ายที่มาเกาะกุ่มนั้นยอมปล่อยไปเมื่อญาติพี่น้องผู้ป่วยรับว่าจะจัดเครื่องเซ่นให้ตามที่ผีต้องการ หากทำนองแคนที่เป่าไม่สดใส หรือ “ฟังบ่ม่วน” ก็อาจทำนายว่าอาการเจ็บป่วยจะหายได้ยาก ในการรักษาครูบาจะแนะนำการรักษา เช่น จัดบ้านใหม่ นอนพักผ่อน หรือพบแพทย์แผนปัจจุบันหรือนำเครื่องเซ่นให้กับผี หรือทำสิ่งใดที่เป็นการ “ต่อรอง” กับผีแถน แล้วแต่กรณีไป ในพิธีรักษาที่ตำบลน้ำเขียวนี้ นอกจากการฟังท่วงทำนองเสียงแคนแล้ว ยังมีสิ่งบ่งบอกสำคัญคือหากการรักษาเป็นไปด้วยดีมีโอกาหายไขไ้ที่วางไว้บนข้าวสารจะตั้งขึ้นได้เอง

ในการรักษานี้ ในช่วงของการขอให้ผีแถนบอกถึงการรักษา ผู้มาร่วมพิธีก็มักลุกขึ้นพ้อนด้วย บางครั้งผู้ป่วยเองหากพอจะรำได้ก็จะลุกขึ้นพ้อนไปด้วย ผู้ป่วยบางรายนั้นขณะเจ็บป่วยไม่สามารถลุกได้ แต่เมื่อถึงช่วงเวลานี้ก็มักจะมีอาการดีขึ้นอย่างฉับพลัน จนสามารถลุกนั่งหรือพ้อนกับผู้มาร่วมพิธีได้ บรรยากาศที่กังวลด้วยความป่วยไข้ก็จะค่อยคลายไป

เมื่อพ่อนมาพอสสมควร ซึ่งไม่มีกำหนดแน่นอนว่าจะใช้เวลาานเท่าใด พิธีก็จะจบลงด้วยการที่ผู้ป่วยขอให้เลิก หรือรู้สึกเพียงพอและญาติรับปากแล้วว่าจะทำตามที่ครูบาบอกให้ทำ พิธีก็จะจบลง

หลังจากนั้น ครูบาพร้อมชาวคณะที่ให้การรักษาก็จะกราบเครื่องคายแล้วนำขึ้นไว้บนหิ้ง จากนั้นก็จะมีการรับประทานอาหารร่วมกัน

ในการรักษา ครูบาและชาวคณะไม่สามารถเรียกเครื่องเงินทองคำรักษาหรือค่าครูใด ๆ นอกจากเงิน 7 บาท ที่รวมไว้ในเครื่องคายแล้ว หากเรียกเครื่องเงินทองถือว่าผิด ครูบาเองก็จะเป็นที่โปรดปรานของผีแถนอีกต่อไป ผีแถนจะไม่มาเข้าครูบาคนนั้นอีก คือ จะหมดสภาพความศักดิ์สิทธิ์ในการรักษาและอาจเลยไปถึงการที่ผู้คนจะหมดความนับถือต่อครูบาคนนั้นก็ว่าได้ ส่วนค่าใช้จ่าย เช่น ค่าเดินทาง หรือสินน้ำใจใด ๆ ก็ตามแต่ทางบ้านผู้ป่วยจะจัดการให้ชาวคณะผีฟ้าได้รับความสะดวกตามสมควร

หากเป็นกรณีผู้นั้นป่วยเพราะผีแถนอยากมาอยู่ด้วย หลังจากพิธีนี้ ผู้ป่วยต้องรับผีแถน คือ การเข้าเป็น “สมาชิก” ของกลุ่มผู้นับถือผีแถน ต้องยอมรับนับถือผีแถนตนที่จะมาอยู่ด้วยนั้น ซึ่งอาจเป็นผีที่เป็นหญิงหรือชาย หรือรูปแบบอื่น เช่น ผีแถนที่เป็นเด็กก็มีดังที่กล่าวไปแล้ว ส่วนบางรายเมื่อรำส่องพบว่า อาการป่วยไม่ได้มาจากการที่ผีแถนจะมาอยู่ด้วยก็ไม่ต้องรับเพราะไม่พบว่าจะจะเป็นผีดุนใด

ในการรักษาด้วยการรำผีแถนนี้ มีเงื่อนไขสำคัญว่า ต้องได้รับความยินยอมจากพ่อแม่และพี่น้อง ต้องเห็นพ้องต้องกันในหมู่ญาติใกล้ชิดคิดว่าอนุญาตให้ทำพิธีได้ หมู่พี่น้องจะต้องมากันให้ครบทุกคน และอยู่ร่วมในพิธีจนเสร็จ ทั้งนี้ตามข้อสังเกตของจิรัชผู้เป็นหัวหน้าผีแถนและเป็นครูบา คือ การที่ญาติพี่น้องมาครบทุกคน ก็ย่อมเป็นกำลังใจอยู่ส่วนหนึ่งนอกจากความเชื่อมั่นต่อการรักษา ส่วนข้อสังเกตของผู้เขียนคือนอกจากการเป็นกำลังใจ จากนั้นผู้ป่วยจะต้องรับผีแถน ซึ่งจะต้องบูชาผีแถนทุกวันพระ และจะต้องร่วมพิธีไหว้ครูที่จะจัดขึ้นทุกปี ซึ่งจะต้องมีการเข้าทรงผีแถนประจำตน อีกทั้งบางรายอาจจะต้องมีลูกหลานเป็นผู้สืบและรับผีแถนต่อไป ก่อนเริ่มพิธีผีแถนจึงต้องรวมญาติพี่น้องเพื่อรับทราบเงื่อนไขดังกล่าวนี้ด้วย เพราะหลายกรณีญาติพี่น้องคือผู้รับภาระแทนผู้ป่วยหากผู้ป่วยไม่สามารถทำได้

การบูชาผีแถนประจำตนภายหลังพิธี ต้องบูชาด้วย ข้าวสุก กล้วย น้ำตาล ดอกไม้ธูปเทียน สำหรับบางคนบางบ้านที่พอมีกำลังทรัพย์อาจตั้งศาลเล็ก ๆ ไว้นอกบ้านเรียกว่า “เฮือนแถน” สำหรับบูชาเป็นส่วนตนหรือของครอบครัว เมื่อถามว่า เหตุใดจึงไม่นำเข้าบ้านหรือบูชาในบ้าน ซึ่งผู้ที่รับแถนนั้นจะกล่าวว่า “พระพุทธรูปนั้นไว้บนเฮือน ส่วนผืนั้นไว้ข้างนอกเฮือน บ่เอามาปนกัน”

ชุมชนผีแถน ภายหลังการรักษาและการบำรุงขวัญ

ในกลุ่มของผู้ที่นับถือผีแถน เท่าที่มีปรากฏมักนับกันเป็นเขตหมู่บ้าน หรือตำบลของตนว่าใครที่เป็นหรือ “รับผี” มักมีลักษณะเป็นที่รับรู้กันเองเสมือนเป็นกลุ่ม หรือชุมชน ที่มีลำดับขั้นที่รับนับถือกันว่า มีหัวหน้า รองหัวหน้า โดยมีผู้ที่รับแถนให้ความเห็นว่า เหมือนการจัดลำดับในกองทัพ เพราะผู้ที่ได้รับการเป็นหัวหน้าจะมีดาบประจำตัวเพื่อแสดงตำแหน่งด้วย และดาบนั้นจะนำมาเข้าพิธีไหว้ครูหรือลงช่วงเป็นประจำทุกปี

ในกลุ่มคนที่รับผีแฉงจะทำพิธีไหว้ครู หรือ “ลงช่วง” ซึ่งต้องทำทุกปี พิธีนี้ก็คือการบูชาผีแฉงหรือไหว้ “ครู” ซึ่งก็คือผีแฉง มีลักษณะของการไหว้แบบรวม ๆ คือผู้ที่รับผีแฉงจะมาประกอบพิธีนี้ร่วมกัน ผู้ที่เป็นหัวหน้าผีแฉงหรือครูบาจะเป็นผู้ประกอบพิธีไหว้ครู ซึ่งมักจะจัดขึ้นในราวเดือน 3 หรือบางครั้งอาจจัดในเดือน 6 หรือเดือน 12 เหตุผลก็คือ เป็นเดือนที่มีดอกไม้ผลิ เพราะในพิธีไหว้ครูหรือพ่อนผีแฉงจะต้องมีดอกไม้มาประกอบพิธีด้วย ผู้ที่เคยได้รับการรักษาด้วยพิธีผีแฉงและรับผีแฉงแล้วควรต้องไปร่วมงานและพ่อนหรืออาจจะเชิญผีแฉงที่ตนนับถือหรือประจำตนอยู่มาลงในพิธีนั้น เพื่อเป็นการบูชาครูหากไม่มาเองอาจให้ลูกหลานมาแทน หรือนำเครื่องบูชามาร่วมพิธีได้แทนตนเอง

พิธีไหว้ครูนี้จะมีการจัดสถานที่อย่างงดงาม ผู้รับผีแฉงจะมารวมร้อยดอกไม้ ตกแต่งสถานที่ตั้งแต่กลางวันที่บ้านงาน ผู้ที่รับผีแฉงที่มาร่วมงานก็จะแต่งตัวตามบุคลิกของผีแฉงประจำตน เช่น หากผีแฉงประจำตนเป็นชาย (แต่ผู้รับเป็นหญิง) ก็แต่งกายเป็นชายมา เช่น สวมโสร่ง สวมหมวกปีกกว้าง เป็นต้น จนเวลาเย็นก็จะเริ่มด้วยการบวงสรวงเชิญครูบาหรือหัวหน้าผีแฉงคนเก่าที่เสียชีวิตไปให้มาร่วมพิธีด้วยหมอแคนหรือหมอม้า ในพิธีนี้มีบางขณะก็จะกลายเป็นร่างทรงด้วยเช่นกัน ในพิธีครูบาจะเชิญผีแฉงมาเข้าด้วยการร้องคำกล่าวเชิญด้วยถ้อยคำไพเราะ เมื่อผีแฉงจะมาเข้า ครูบาจะตัวสั่นอย่างมาก ซึ่งเป็นที่รู้กันว่าผีแฉงเข้าแล้ว จากนั้นก็จะเริ่มสวดบုหรื บรรดาศิษย์ก็จะส่งบุหรืส่งเหล้าขาวให้ดื่มหรือบางทีก็กินหมากไปเรื่อย ๆ จากนั้นก็อาจลุกขึ้นพ่อนรำไปพร้อมกันกับผู้รับผีแฉงที่มาร่วมงาน โดยผีแฉงประจำตัวครูบาอาจเข้าหรือออกได้หลาย ๆ ครั้ง ระหว่างนั้นอาจมีผีแฉงประจำตัวคนผู้มาร่วมงานมาเข้าด้วยเช่นกัน ซึ่งลูกหลานต้องช่วยกันระวังเพราะบางครั้งตัวสั่นรุนแรง หรือดิน อาจหายหลังศีรษะกระแทกพื้นได้เพราะความแรงของผีแฉงแต่ละตนอาจต่างกัน เมื่อผีแฉงเข้าแล้วผู้เขียนได้สอบถามผู้ที่รับผีแฉงว่ารู้ตัวหรือไม่ ส่วนใหญ่อาการที่เริ่มรับรู้ก็คือจะรู้สึกหนักตัว เมื่อเข้าแล้วกริยาวาจจะเปลี่ยนไปตามผีแฉงที่ตนถือนอยู่ เสียงพูดก็จะเปลี่ยน เร็วแรงจะมีมากกว่าเดิม อย่างไรก็ตาม ผู้รับผีแฉงกล่าวว่าเมื่อผีแฉงประจำตนได้มาเข้าแล้ว แม้จะรู้สึกตัวแต่บังคับตัวเองไม่ได้ เพราะหนักตัว มึนงง และสามารถรำพ่อนไปได้เรื่อย ๆ ตลอดพิธีซึ่งมักยาวนานตั้งแต่ช่วงเย็น ๆ ไปถึงราวเที่ยงคืน และเริ่มอีกครั้งตอนตีสี่และเสร็จพิธีในเวลาประมาณหกโมงเช้า

พิธีลงช่วงหรือไหว้ครูนี้ กล่าวได้ว่าเป็นพิธีบำรุงขวัญสำหรับกลุ่มผู้รับผีแฉง ข้อสังเกตของผู้วิจัยคือเมื่อหายจากการเจ็บไข้เพราะผีแฉง ก็สมควรจะเคารพกราบไหว้ว่าผีแฉงซึ่งเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์นั้นเป็นครูบาอาจารย์ทางจิตวิญญาณที่จะปกป้องรักษาผู้ที่นับถือต่อไป และสามารถลดบันดาลความรุ่มเย็นเป็นสุขให้กับทั้งผู้ที่รับผีแฉงและชุมชนโดยรวมได้ อีกทั้งการพบปะสังสรรค์ของผู้คนที่มีประสบการณ์และความเชื่ออย่างเดียวกัน ร่วมกันจัดงานให้เกิดขึ้น เช่น จัดสถานที่ให้สวยงามด้วยดอกไม้สดจำนวนมาก มีการพ่อนรำและรับประทานอาหารร่วมกัน และช่วงท้ายอาจมีพิธีเสี่ยงทายความเป็นไปของหมู่บ้าน พิธีกรรมเหล่านี้ย่อมส่งผลให้เกิดกำลังใจ น้อมนำไปสู่สิ่งที่ดีงาม ไม่ละเมิดข้อห้ามต่าง ๆ ทั้งยังเชื่อว่ามีผู้ปกป้องรักษา ส่งผลให้เกิดความเชื่อมั่นในสังคมชุมชนที่ตนอยู่ร่วม จึงนับเป็นพิธีกรรมที่จรรโลงจิตใจ

มีบางกรณีที่ได้รับแผลแล้วต้องการเล็กรับ หรือเล็กรับถึผิวแผลที่มาประจำตัวนั้น บางคนก็นำเครื่องบูชาที่เคยรับมานั้นไปทิ้งไกล ๆ อย่างไรก็ดี ผู้ที่รับผิวแผลหลายคนก็ผู้เขียนได้สัมภาษณ์เชื่อว่าผู้ที่รับแล้วไม่อาจเล็กรับได้ เนื่องจากจะทำให้กลับมาเจ็บป่วยอีก และเล่าว่ามีหลายรายที่ต้องกลับมารับใหม่ ซึ่งต้องจัดเครื่องบูชาใหม่และขอขมาผิวแผล

ผู้ที่เล็กรับผิวแผล ในระยะแรกก็ปกติดี แต่อีกหลายปีต่อมาก็กลับมีอาการไม่เป็นสุข บ้างก็มีอาการทางจิต หรือกลับมาเจ็บป่วยหนักกว่าเดิมและต้องกลับไปรับแผลอีกในที่สุด ดังนั้นจึงมักเชื่อกันว่าผู้ที่รับแผลแล้วก็ต้องรับบูชาตลอดไปไม่สามารถเลิกได้ จึงเป็นธรรมเนียมว่าผู้ที่รับผิวแผลแล้วจะต้องรับนับถึตลอดไปจนกระทั่งเสียชีวิต สำหรับบางรายที่เล็กรับเพราะเหตุผลว่าเมื่อรับแล้วจะส่งผลถึงลูกหลานว่าจะต้องรับผิวแผลสืบเนื่องกันไป แต่จรรยาผู้เป็นครูบาให้ข้อมูลว่าไม่แนเสมอไป ที่ผ่านมามีทั้งกรณีที่ถูกหลานยินดีรับหรือรับรู้ด้วยตนเองว่าต้องเป็นผู้สืบทอด หรือพ่อแม่ที่รับผิวแผลทราบจากผิวแผลว่าจะเลือกลูกหลานคนใด อย่างไรก็ดี หลายกรณีก็ไม่เป็นไปเช่นนั้น เนื่องจาก “แผล” จะเป็นผู้ที่เลือกเองว่าจะให้ใครรับต่อไปหรืออาจไม่ดลให้ใครสืบทอดเลยก็ได้ ซึ่งอาจจะมาในรูปของการดลจิตใจ หรือบันดาลให้เจ็บป่วยก็เป็นได้ (จิรภัทร บุตรจันทร์, 2560: สัมภาษณ์)

ในพิธีนี้จะมีการทำนายอนาคตหมู่บ้านว่าจะมีฝนอย่างไร จะแล้งหรืออุดมสมบูรณ์ แต่ไม่ได้มีทุกครั้ง แล้วแต่ผิวแผลจะกล่าวอย่างไร แต่หากมีชาวบ้านต้องการปรึกษาปัญหาที่กำลังประสบอยู่ของตนเองก็สามารถถามครูบาได้ ในกระบวนการรำผิวแผลจึงมีหน้าที่นอกเหนือจากการรักษาโรคด้วย

เงื่อนไขที่ส่งผลให้การรักษาด้วยวิธีผิวแผลประสบความสำเร็จนั้นสอดคล้องกับการวิจัยของ กฤตยา แสงเจริญ (2527: 10) ที่เห็นว่า เป็นเพราะพิธีกรรมนี้กระตุ้นความหวัง เป็นพิธีให้ขวัญและกำลังใจ และเชื่อมั่นว่ามีผู้ให้ความช่วยเหลือได้ และวิธีการรักษาในลักษณะได้รับการยอมรับในชุมชนและยังมีความเชื่อมั่นที่ส่งผลให้การรักษาเป็นไปได้ รวมทั้งการสร้างขวัญกำลังใจในชุมชนอีกด้วย

บทสรุป

พิธีรำผิวแผลหรือผิวฟ้าเป็นกระบวนการที่ส่งผลด้านจิตใจต่อผู้ป่วย เพราะตอบสนองความต้องการของผู้ป่วยในด้านต่าง ๆ ทั้งความเข้าใจต่อสังคมวัฒนธรรม การดำรงชีวิต และมีความยืดหยุ่นต่อการรักษาซึ่งมักขึ้นกับศักยภาพที่ผู้ป่วยสามารถทำได้ ไม่มีพิธีกรรมใด ๆ ที่ส่งผลร้ายต่อตัวผู้ป่วย อีกทั้งมีคำตอบเกี่ยวกับโรคและการรักษาซึ่งก่อให้เกิดความพึงใจแก่ผู้ป่วย อีกทั้งในบางกรณี การจะหายหรือไม่ก็ไม่ได้ขึ้นกับผิวแผลเสมอไป เพราะครูบาจะแนะนำให้ไปรักษาอีกครั้งในโรงพยาบาลหรือปรับสภาพแวดล้อมที่อยู่อาศัยให้ดีขึ้นซึ่งสอดคล้องกับสังคมสมัยใหม่ เนื่องจากอาการเจ็บป่วยบางลักษณะอาจขึ้นกับความเป็นอยู่ สภาพแวดล้อม สภาวะทางใจที่ผู้ป่วยประสบอยู่ อีกทั้งรายละเอียดของผู้ป่วยหรือความเข้าใจที่มีต่อโรคนั้นต่างกัน ผู้ป่วยเหล่านั้นจึงนำวิธีการรักษาในรูปแบบที่สังคมและชุมชนท้องถิ่นคุ้นเคย และเป็นความหวังถึงคำตอบและแนวทางการรักษาซึ่งก็คือการรำผิวแผล ซึ่งสอดคล้องกับความคิดของ Kleinman (1985); เพ็ญจันทร์ ประดับนุช (2534) และ Phillips (1990) ที่กล่าวถึงเรื่องจิตใจ

ที่มีผลต่อร่างกาย และสภาพแวดล้อมของการรักษาที่มีความใกล้ชิด ความมั่นใจ และความศรัทธาต่อวิธีการรักษาเช่นนี้ย่อมเป็นส่วนหนึ่งซึ่งส่งผลให้การรักษามีผลดีต่อผู้ป่วย

องค์ประกอบอื่น ๆ ในกระบวนการในการรักษา เช่น ต้องได้รับอนุญาตจากญาติพี่น้อง และต้องมาร่วมให้ครบ การที่มีค่าใช้จ่ายไม่มากนัก การเล่นฟ้อนประกอบดนตรีอีสาน ล้วนเป็นส่วนประกอบ ในพิธีกรรมสร้างขวัญและกำลังใจ เมื่อหายและรับเอาผีแถนมาบูชาและมีพิธีไหว้ครูผีแถนหรือลงขวงเป็นประจำทุกปี ย่อมสร้างความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างผู้ที่มีประสบการณ์และมีความเชื่ออย่างเดียวกันและเชื่อมั่นว่าตนมีครู มีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ปกปักรักษา เป็นพิธีกรรมที่ก่อให้เกิดความมั่นใจเป็นสิ่งบำรุงขวัญ เมื่อมนุษย์มีกำลังใจก็ย่อมบรรเทาอาการเจ็บป่วย อีกทั้งบางครั้งบางช่วงของพิธีลงขวงอาจใช้ในการทำนายเรื่องราวของบุคคลหรือชุมชนหมู่บ้าน และเป็นที่ยังจรรโลงชุมชนให้เกิดความหวังไปพร้อมกับการก้าวไปสู่โลกสมัยใหม่ในปัจจุบัน

เอกสารอ้างอิง

- กฤตยา แสงเจริญ. (2527). **หมอลำผีฟ้า ผู้รักษาพื้นบ้าน**. วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาจิตวิทยาคลินิก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล
- จิรภัทร บุตรจันทร์. (2560). **สัมภาษณ์**. 29 เมษายน.
- ฐพัชร์ โคตะ. (2553). **การรำผีฟ้าของชาวส่วย บ้านศาลากัลป์พฤกษ์ ตำบลปราสาท อำเภอ**
ห้วยทับทัน จังหวัดศรีสะเกษ อัตลักษณ์ พิธีกรรมและความเชื่อ. กรุงเทพฯ: สำนักบัณฑิต
อาสาสมัคร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ทองแดง แนวทอง, ผู้ดำเนินรายการวิทยุชุมชนน้ำเขียวเรดิโอ และเกษตรกรผู้ปลูกสมุนไพร. (2560).
สัมภาษณ์. 28 เมษายน.
- ธรรมา ชัยทอง. (2560). **สัมภาษณ์**. 29 เมษายน.
- นิรันดร์ ละม้ายศรี. (2533). **การรักษาโรคภัยไข้เจ็บโดยการเหยาของชาวไทยโส้**. กรุงเทพฯ: สำนัก
บัณฑิตอาสาสมัคร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- นิออน จิตสุภาพ. (2560). **สัมภาษณ์**. 30 มีนาคม.
- บุญยงค์ เกศเทศ. (2537). **“ผีฟ้า พญาแถน” ชีวิตไทย ชดบูชาพญาแถน**. กรุงเทพฯ: สำนักงาน
คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการ.
- เพ็ญจันทร์ ประดับนุช. (2534). **สังคมวัฒนธรรมของการใช้สมุนไพร**. นครปฐม: ศูนย์ศึกษานโยบาย
สาธารณสุข มหาวิทยาลัยมหิดล.
- วิบูลย์ สำเภาเงิน. (2560). **สัมภาษณ์**. 30 มีนาคม.
- สี ลับโกษา. (2560). **สัมภาษณ์**. 29 เมษายน.
- เสรี พงศ์พิศ. (2533). **ไสยศาสตร์ในสังคมไทย**. นนทบุรี: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

Kleinman, A. (1985, May). Interpreting illness experience and clinical meaning: How I see clinically applies anthropology. **Medical Anthropolgy Quarterly**, 16 (3), 69-71.

Phillips, D. R. (1990). **Health and health care in the Third World**. New York: John Wiley & Son.

